

KAPİTALİST EKONOMİDEN İNSANİ BİR EKONOMİYE REFERANS: AHİLİK İKTİSADİ DÜŞÜNÇESİ

A REFERENCE FROM A CAPITALIST ECONOMY TO A HUMANITY ECONOMY: AKHISM ECONOMIC THOUGHT*

Oktay AKTÜRK**

* Dr. Öğretim Üyesi, İktisat
Bölümü, İİBF, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi
oakturk@ahievran.edu.tr

ORCID ID:
0000-0002-1871-4007

*Bu çalışma 22_23 Ekim 2020
tarihinde Kırşehir'de
düzenlenen VI. Ahilik
Sempozyumu'nda sunulan
bildirinin genişletilmiş halidir.

**Asst. Prof. Economics, Faculty
of Economics and
Administrative Sciences,
Kırşehir Ahi Evran University

Başvuru Tarihi/ Received:
26.10. 2021

Kabul Tarihi/Accepted:
11.11.2021

Özet

İnsanlık tarihi yaşanan döneme, kültüre ve üretim teknolojisine göre farklı iktisadi sistemlere tanıklık etmiştir. Fakat bunlardan hiçbiri kapitalizm kadar küreselleşmemiş ve iktisadi ilişkileri toplumsal ilişkilerin merkezine yerleştirmemiştir. Salt maddi çıkarıcılığa dayanan ve büyük gelir ve servet adaletsizliklerine sebep olan; zaman içinde şekil değiştiren sömürü mekanizmalarıyla insanlığı tahrip eden kapitalizmin dünyayı felakete sürüklediği görülmektedir.

Bu çalışma, özellikle Klasik, Neo-Klasik çizgisindeki ana akım iktisadın alternatifsiz bir sistem olarak pazarladığı kapitalizmin gayri insani yönlerinin giderilmesi açısından Ahilik iktisadi düşüncesinin bir çözüm sunup sunamayacağı ve eğer mümkünse, bunun nasıl gerçekleştirilebileceğini incelemeyi amaçlıyor. Bu kapsamda; kapitalizmin ortaya koyduğu sorunlar, bilim dünyasındaki yansımaları ve kapitalizm karşıtı hareketler ele alınmış ve daha somut çalışmalar için mütevazı bir yol haritasının ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Ana Akım İktisat, Ahilik, Osmanlı Ekonomisi.

Abstract

Human history has witnessed different economic systems according to the period, culture and production technology. But none of these have been as globalized as capitalism and have not made economic relations placed to the center of social relations. With being based on absolut material self-interest and causing massive income imbalance and with the evolving mechanisms of exploitation; capitalism has been destroying humanity and dragging world into disaster.

This paper aims to examine whether, the economic thought of Akhism can offer a solution to eliminate the inhuman aspects of capitalism which is imposed as alternativeless especially by mainstream economics which follows Classical or Neo-Classical line, or not; and if this is possible, how it can be achieved. In accordance with this purpose, the problems caused by capitalism, its reflections in the scientific world and the anti-capitalist movements were tried to be interpreted with the help of various written sources and a modest strategy was tried to be put forward for more concentrate studies.

Keywords: Capitalism, Mainstream Economics, Akhism, Ottoman Economy.

Giriş

Ekonomik ihtiyaçların teminine yönelik organizasyonların tarih boyunca çeşitli biçim ve ilkeler ile günümüze geldiğini görmekteyiz. Piyasa ilişkilerinin olmadığı yöntemlerden tutun, bugünkü pür piyasa toplumuna değin insanlık farklı tecrübeleri ortaya koymuştur. Şüphesiz bütün bu yapıların temelinde ve işleyişinde etkili olan ve insanı kuşatan bir hayat felsefenin, inanışın, maddeye bakışın az veya çok etkili olduğu görülmektedir. Bu mahiyette, Ahilik, Türk kültürünün ve İslam inancının şekillendirdiği Türklere has bir müessese olarak ortaya çıkmıştır. 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde ortaya çıkan, Osmanlı Devleti döneminde tekâmül eden Ahilik, var olduğu dönemde hem bir esnaf teşkilatı hem de bir eğitim kurumu olarak etkili olmuş (Akgemici ve Özgener, 2002: 50) ve yüzyıllar içerisinde olgunluğa erişmiş; fert ve toplum hayatına yön veren bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu bakımdan Ahilik hem kültürden beslenen hem de bu kültürü besleyen bir kaynak olmuştur. Ahilik etkin olduğu dönemde iktisadi faaliyetlere insani bir boyut kazandırabilmiş ve maddeyi bir araç olmak mesabesine indirebilmiş bir iktisadi aklın yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, günümüz kapitalist iktisadının ve ana akım iktisat biliminin kozmopolit, ferdiyetçi, a historik ve hedonist yaklaşımına karşı insani ve adil bir alternatif arayanların belki de en başta müracaat etmeleri gereken iktisat anlayışı olarak zengin bir tecrübe sunmaktadır. Sosyo-ekonomik bir müessese olan ahilik, iş ahlakı, sosyal dayanışma ve yardımlaşma ilkeleriyle bu insani iktisat dünyasının bir kapısı olarak önemli bir kaynaktır.

İnsanlık tarihinde süregelen değişimin son bin yılının ana eksenin iktisadi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda birçok iktisadi çözümlene geliştirilmesine karşın kapitalizm bunlar içinde en yaygın ve etkili olanıdır. 20. yüzyıl sonlarına doğru sosyalist itirazın da önemli oranda güç kaybetmesiyle kapitalizmin insanlığın ilanihaye ulaşabileceği bir merhale olduğu düşüncesi her minvalde ve bu arada bilim dünyasında da (bilimin ruhuna aykırı olmakla beraber) telkin edilir olmuştur. İktisat biliminde “Ana Akım İktisadın” kendini alternatifsiz gören totaliter tutumuna 1990’larda Sovyetler Birliği’nin çöküşü de eklenince kapitalizmin ve özellikle Amerikan eksenli, uluslararası sermaye tasallutundaki biçiminin alternatifsizliği adeta bir dogma halini almıştır.

1. Kapitalizm: Yok Eden Büyüme veya Bollukta Yokluk Paradoksu

Kapitalizm yüzyıllar süren gelişim tarihi içinde önemli sistemsel buhranlar yaşamış; işgücünün işsiz ve sermayenin atıl kalması gibi sonuçlar doğuran devri buhranlar, durgunluklar doğurmuştur (Stiglitz, 2002: 218). Kapitalist sistemleri tekâmül etmiş ülkelerin ortaya koyduğu tecrübe, onun (kapitalizmin) üretimi arttırma ve kalkınma açısından en iyi sistem olduğuna dair bir görüntü sergilemektedir; büyüyen şehirler, gökdelenler, artan tüketim, lüks ve daha niceleri... Oysa bütün bu zahiri tablonun gerisinde insanlığı gittikçe daha fazla mutsuzluğa, hayal

kırıklığına, doyumsuzluğa, gelir adaletsizliğine, açlığa iten yıkıcı ve insanı adeta ögüten bir çark işlemektedir. İşin garip tarafı, kapitalist gelişim içinde toplumun büyük bir kısmının yoksullaşmasını kaçınılmaz gören ve bunu zenginliğin bir bedeli olarak kabul eden düşünceler yanında, yoksullara yardım etmenin onların çalışma arzularını akamete uğratacağına varana kadar pür maddeci ve çıkarıcı görüşler dile getirilmiştir. Karl Polanyi'nin (2001) ünlü eseri "Büyük Dönüşüm", Sanayi İnkılâbı sonrası İngiltere'sinin bu süreçte geçirdiği değişimi detaylıca tahlil etmektedir. Bu çalışma kapitalizmin yoksulların omuzlarında yükseldiğini ve bu süreçte geleneksel yapıların, sosyal kurumların nasıl tahrip edildiğini ele almaktadır. 19. yüzyıl İngiltere'sinin geçirdiği tecrübe bile kapitalizmin gerçek yüzünü gösteren ibretlik bir tablodur.

Ekonomik buhranların tarihi oldukça eski olmakla beraber kapitalizm öncesinde ve sonrasında yaşanan buhranlar arasında, kaynakları, işleyişleri ve ekonomik sistemdeki görece yerleri bakımından önemli farklar olduğu görülmektedir. 18.yy'den önceki krizler genellikle yetersiz üretim, siyasal sorunlar gibi nedenlerle ortaya çıkmakta ve piyasalarda mal kıtlığı ve fiyat artışları şeklinde olumsuzluklar meydana getirmekteydi. Leo Huberman (1946: 195) kapitalist sistemdeki buhranların sistemin varlığına bağlı olarak ortaya çıkan anormal gelişmelerin sonucu değil, sistemin bizatihi gerekli olan bir parçası olduğunu (ve tabi buna bağlı olarak kaçınılmaz olduğunu) belirtmektedir. Ona göre kapitalist sistemdeki buhranlar "kıtlıktan değil bolluktan doğar". Huberman bu duruma "bollukta yokluk paradoksu" nitelemesi yapmaktadır. Kapitalizmin insanlık için oluşturduğu temel sorun da işte bu noktada düğümlenmektedir. İlk etapta bolluktan kaynaklı kriz ifadesi pre-kapitalist buhranlara göre daha sevimli bir çağrışım yapsa da derinliğine bir analiz bunun büyük bir yanılgı olduğunu hem kısa vadede hem de uzun vadede insanlığı tehlikeli uçurumlara iteceğini görmemek mümkün değildir. Kapitalist ekonomilerdeki bu genişleme ve daralmalar belirli aralıklarla süregeldiği için bunları açıklamaya yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Konumuzun esas amacını aşacağı için bunların tafsilatına girilmeyecektir. Öz olarak ekonomideki dalgalanmalar sadece konjonktürel olmayıp mevsimsel ve tesadüfi dalgalanmalar biçimi de olabilmektedir (Özçelik ve Sunay, 2018:846-847). Sonuç itibariyle ekonomilerde birbirini izleyen genişleme ve daralmalar ortaya çıkmaktadır. Bu döngü beraberinde çeşitli zararlar doğurmaktadır. Wallerstein (1996:34) kapitalist sistemdeki bu büyüme ve durgunluklar döngüsünü kapitalist sistemin içindeki atıkları temizlemesine imkân veren soluk alışverişe benzetmektedir. Tabi bu, sistemin sermaye birikiminin daha büyük düzeylerde gerçekleşmesine hizmet etmekte ve aynı zamanda sistem içinde çeşitli kesimlerin (işçi, işveren vs.) zarar görmesiyle sonuçlanmaktadır. Peki ortaya çıkan bu durumun, basitçe, sebebi nedir? Huberman bu paradoksal durumu şu öz anlatımla ortaya koymaktadır:

“Hammadde mi eksiktir? Hiç bile. Pamuk üreticileri pamuklarını satmaya uğraşırlar. Sermaye eksikliği mi vardır? Hiç bile. Fabrika sahipleri sessiz fabrikalarında tezgâhların yeniden çalışmaya başladığını görmek için can atarlar. Emek darlığı mı vardı? Hiç bile. İşsiz tekstil işçileri alamadıkları pamukluyu yapmak için fabrikalarına dönmeye fazlasıyla isteklidirler. Hammadde, sermaye ve emek, üretim için gerekli her şey hazırdır ama üretim yine de olmaz.” (Huberman, 1946: 195).

Peki neden? Huberman’a göre bunun sebebi kapitalizmde metaların kullanım hedefiyle değil kâr elde edebilmek için mübadele amaçlı olarak üretiliyor olmasıdır. Şayet kapitalist sınıf için böyle bir imkân yoksa üretim de olmayacaktır. Başlı başına bu durum bile kapitalizmin esasında nasıl da insani gayelerden uzak bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır.

Kapitalist ekonomilerdeki devrevi krizlerin kaynağının ne olduğu hususunda farklı görüşler olmakla beraber, genellikle “fazla üretim” sorunun olduğu noktasında birleşilmektedir. Kapitalistin genişleme veya refah döneminde sürekli olarak üretimi, istihdamı artırması ve devamında artan kârlar ile yeniden yatırımlara girişmesi beraberinde - zamanla- yeni bir soruna neden olacaktır: Üretim kapasitesinin piyasadaki talebe nazaran çok daha fazla artması! Bu durum beraberinde bir dizi olumsuzluğu ortaya çıkarır. Kâr haddinin düşmesi, istihdamın azalması gibi olumsuzluklar ekonominin geneline yayılır (Dobb, 1981: 38). Bu olumsuzluklar kapitalist bir dünyada kaynakların israf edilmesinin bir yönünü teşkil etmektedir. Diğer yandan, kapitalist sistemin hem ülkeler bazında hem de fertler bazında oluşturduğu gelir adaletsizliği, lüks tüketim gibi olumsuzluklar ise üzerinde çokça konuşulan ve eleştirilen hususlardır.

Kapitalizmin doğurduğu ahlaki sorunlara ilişkin oldukça derin çalışmaları olan Thorstein Veblen’e göre sistemin en temel ahlaki sorunu “bireyciliği destekleyen ve yıkıcı menfaati koruyan, ona hizmet eden kötü içgüdüsel davranışların hâkimiyetinde olması ve bunların toplumsal refaha zarar vermesidir” (Kar, 2020:4). Bu durum beraberinde israf, sömür, sefalet gibi olumsuzlukların sebebi olmaktadır.

Kapitalizm, ekonomik temeller üzerine kurgulanan, ekonomiyi bütün toplumsal süreçlerin merkezine oturtan, bazılarının göre bir dünya görüşü bazılarının göre de bir ekonomik sistem olarak görülmektedir (Alptekin, 2015: 232-233). Şüphesiz kapitalist olmayan toplumlar için de ekonomi temel belirleyicilerden idi. Ancak kapitalizmin bugün ulaştığı merhalede kişisel kazanç ve sermaye birikimi daha önceki hiçbir toplumda olmadığı kadar insan davranışlarının belirleyicisi konumuna yükselmiştir (Polanyi, 2001:31). Öte yandan kapitalizm ve kapitalist, daha önceki ekonomik/toplumsal organizasyonlarda olmadığı ölçüde her şeyi metalaştıran ve piyasa konusu haline getiren bir sistem vücuda getirmiştir. Buna bağlı olarak metalaştırma insan hayatındaki tüm toplumsal süreçleri kapsayacak şekilde genişlemiştir (Wallerstein, 1996:15).

Bütün bu gelişmeler zaman içinde, müdahaleden arı, kutsal bir piyasa mitini ortaya koymuştur. Bu piyasa yukarıda kısaca bahsedilen nedenlerle insan yaşamını gün geçtikçe daha da mutsuzlaştıran bir çerçeve sunmaktadır. Piyasanın ekonomik faaliyetlerin odağına yerleşmesi ve ekonomik faaliyetlerin de bütün bir toplumsal hayatın etrafında sarmalandığı bir baskın yapı haline dönüşmesi zaman içinde ortaya çıkmıştır. Bugün için insan yaşamının temel nirengi noktası iktisadi faaliyetlerdir, diğer toplumsal süreçler bu pozisyona göre şekillenmektedir. Oysa bu, insanlığa özlediği mutluluğu sunmamaktadır.

2. Kapitalizmin Fikri ve Maddi Hegemonyasına Karşı

İnsanlığın bugün gelinen noktada yeni bir toplumsal/ekonomik sistem tasarlamak veya mevcut olanı yeniden düzenlemek, tasarlamak gibi iki seçeneği olduğu düşünülebilir. İktisadi alanın yeniden düşünülmesi ise kapitalizmin ve onun fikri damarını temsil eden ana akım iktisadın veya ortodoks iktisadın fikri kısıtlayıcılığından ve ekonomik baskısından kurtulmayı gerektiriyor. Özellikle 1950'den sonra ABD'nin dünyanın egemeni olma yolunda belli bir iktisadi ekolü öne çıkarması alternatiflerin kıyıda köşede kalmasına sebep olmuş ve iktisat bilimi adeta ana akımın her defasında yeniden üretilmesinden ibaret kalmıştır. Bu, bilim dünyasında yayın imkânları ve bu faaliyetlere sağlanan finansal kaynaklarla da şekillendirilmiş bir tercihtir (Batifoulier vd., 2018: 8-34).

İktisadın Adam Smith'ten bu yana, bilimselleştirilmesi (pozitif bilimlere benzetme anlamında) amacıyla birçok değişikliğe uğradığı, "sosyal bilim" vasfından uzaklaştırıldığı ve ahistorik bir bilim haline dönüştürüldüğü; iktisat bilimindeki pozitif- normatif iktisat ayrımında sürekli olarak pozitif iktisadın öne çıkarıldığı görülmektedir. Bütün bu yaklaşım ve değişimler, hâlihazırda cari olan iktisadi sistemin alternatifsizliğine ilişkin fikri bir zemin oluşturmuştur. Pozitif- normatif iktisat ayrımında normatif iktisadın geri planda kalması "ahlaki olarak olması gereken" üzerine tartışmaları adeta marjinalleştirmekte ve iktisadı toplumsal içerikten uzaklaştırarak kısırlaştırmaktadır (Demir, 1995:53). İktisadın pozitivizme bürünürken kaybolan sosyal yönü biraz da matematiksel ve istatistiksel tekniklerin kullanımının yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Buğra (1989: 86) bu durumu "iktisadı unutan iktisatçılar" nitelemesiyle veciz bir biçimde sunmaktadır. Matematiğin ve istatistiğin iktisatta kullanımının ortaya konulan tahlillerin etkinliğini belirleme derecesi ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber, bu durumun iktisadi faaliyetlerin insani ve sosyal yönünü tahlilde körlük oluşturduğu bir gerçektir.

Kapitalizmin ve onun fikri kısıtlamalarının karşısında ne yapmalı? Sağlıklı düşünebilmek ve alternatifler üretebilmek için nasıl bir yol takip etmeli? Bu suallere cevaben temelde aşağıdaki yaklaşımlar önerilebilir:

-Kapitalizmin kendine özgü madde ve insan algısını esas alan düşünce biçiminin alternatifsizliği yanılığından kurtulmak. Başka bir ifadeyle, olaylara, maddeye ve evrene farklı paradigmalara bakabilmek. Toplamların ihtiyaçlarını karşılamak için vücuda getirdiği iktisadi

organizasyonların çok farklı biçimlerinin geçmişte kullanıldığını; bunlardan bazılarında piyasa benzeri bir işleyişin dahi olmadığını (Polanyi, 2001: 49), kısaca kapitalizmin bir mecburiyet olmadığını içkinleştirebilmek! Öte yandan, piyasanın işleyişinde kapitalizmin insanı inciten yanlarını törpüleyecek, vahşiliği giderecek çözümleri zorlamak. Esasen klasik iktisadın varsayımları bugün bilim dünyasında şiddetli eleştirilere muhatap olmakta ve bilimsellik iddiası sorgulanmaktadır. Teorilerinde temel aldığı “homo economicus” ile hiçte insani olmayan bir insan tipini, insanlık için olağanmış gibi sunmaktadır. Kapitalizmin geçmişten bugüne getirdikleriyle, insanlığın çağlar ötesinden beri besleye geldiği arzu ve özelemleri arasında önemli çelişkilerin olduğunu görmekteyiz. Mesela bireyin, şirketlerin, devletlerin kıran kırana rekabeti ve çıkar peşinde koşması esasına dayanan kapitalizm, insanlığın iş birliği, dayanışma gibi, özelemlerinden çok uzaktır (Ertuna ,2010: 9-6).

-Kapitalizmin mevcut haliyle insanlığın sonunu getireceği gerçeğini öngörebilmek, sürekli olarak tüketimi kamçılayan ve bu yolla dünya kaynaklarının gelecek nesillere intikalini zorlaştıran bir sistem ile karşı karşıya olduğumuz gerçeğini bilmek. Kapitalizmin ve serbest piyasanın yüceltilmesinin önemli bir nedeni de sebep olduğu muazzam üretim artışıdır. Bu muazzam düzeydeki üretimin dünyadaki toplam refah açısından ne denli uygun dağılım gösterdiği tartışmaya açık bir durumken, sürdürülebilir bir kalkınma için tehlikeli bir gidişatın olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Küçük azınlıkların toplam üretimin ve gelirin büyük bir kısmına sahip olabildiği, gelir adaletsizliğinin her geçen gün arttığı kapitalist sisteme kendi tahlil araçlarından “azalan marjinal fayda” yaklaşımı ile baktığımızda aslında çok sorunlu bir yapıyla karşı karşıya olduğumuz görülecektir. Daha zengin olanlar için elde edilen metaların son biriminin değeri elbette ki azalmakta ve dünyanın elde edebileceği toplam fayda potansiyel düzeyinin çok altında kalmaktadır. Kapitalist bir dünya bugün için bir bolluk tablosu sunsa da (gelir dağılımındaki dengesizlikler bir tarafa) uzun vadede elde edilecek toplam değer çok fazla olamayacağını kestirmek güç değildir. Çünkü yarının kaynakları bugünden tükenme riskiyle karşı karşıyadır. Oysa “politik miyopluk” sorununun iktisadi kararlar açısından da dünya çapında yaygın olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir bir kalkınma ve sürdürülebilir bir çevre için küresel çapta birtakım önlemlerin alınması gerektiğinin sinyalleri uzun zamandan beri insanlığın gözleri önünde yanıp sönerken bile kapitalizmin vicdanları körelten etkisi gelişmiş/sanayileşmiş ülkelerin kısa vadeli çıkarlarından vazgeçemediğini gözler önüne sermektedir. Dünyayı yakın bir gelecekte felakete sürükleyecek -ki bunun kuvvetli emareleri zaten görülmektedir- zehirli gazların emisyonunu azaltmaya ve iklim değişikliğini, küresel ısınmayı önlemeye yönelik olarak 1997 yılında BM öncülüğünde imzalanan Kyoto Protokolü’nün içeriği ve sonrasındaki gelişmeler bunun en net göstergelerinden birisidir. Bu protokolle ülkeler durumlarına göre zehirli gaz salınımlarını belirli oranlarda azaltacaklardı. Toplantı sürecinde görüldü ki kapitalizmin

zirvesindeki gelişmiş ülkeler kârlarından ödün vermemek adına gaz emisyonunu kısma hususunda isteksiz davranmışlardır (<http://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa>). Özetle sistemin uzun vadede doğuracağı geri döndürülemez tahribatın farkında olup alternatiflerin zaruretini görmek.

-Sistemin yukarıdaki tahribatları ve Klasik İktisadın evrensellik iddiasının geçersizliğinden hareketle alternatif düşüncelere yönelebilmek. Şüphesiz ki içinde bulunduğumuz zaman aralığı düşünce ufukumuzu sınırlar ve bu sınırlılık hali ortaya koyacağımız önermelerin zaman içinde anlamsızlaşması ihtimalini de içerir. Şöyle ki, içinde bulunulan dönemin teknolojisi, sosyal ilişkiler ağı ve kurumları esas alacak çözüm önerileri ihtimaldir ki bu faktörlerin değişimiyle geçerliliğini kısmen kaybedecektir. Ancak insanoğlunun yapması gereken her seferinde bıkmadan bu uğurda yeni fikirler ortaya koymaktır. Kapitalizmin gelişim süreci yüzyılları içeren bir dizi fiilin ve fikrin eseridir. Öyleyse alternatifler de bugünden yarına hemen cari olmayacaktır fakat bu yöndeki çabalar orta veya uzun bir vadede bunu mümkün kılacaktır.

Kapitalizmin 20. yüzyıl sonunda kendi yerini sağlamlaştırma ve yeniden üretme açısından eriştiği güç bir gerçek olmakla beraber, zihinsel engellerin aşılması durumunda alternatiflerin üretilmesi ve olgunlaştırılması için de günümüz dünyası önemli imkânlar sunmaktadır. İnsanın maddeye ve insana bakışını, kısaca zihniyetini dönüştürebilecek araçların çağımızda erişilebilirliği ve kullanılabilirliği daha da kolay hale gelmiştir. Dolayısıyla insanlık bu alternatifleri üretme arzusuna sahip olduğunda bütün bu tasavvurların gerçekleşmesi hiç de uzak olmayacaktır.

Kapitalizmin mevcut haline itirazların farklı zeminlerde yürütüldüğü ve son zamanlarda da bunların büyük gelişme içinde olduğu görülmektedir. Kapitalizme alternatif geliştirme hareketleri hem bilimsel zeminde yürümekte hem de çeşitli sivil toplum hareketleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu iki damarın da birbirinden epey farklı varyasyonu görülmektedir. Bu hareketlerin ve bilimsel çalışmaların hemen hemen hepsinin çıkış noktası birbirine benzemektedir: Kapitalizm mevcut haliyle sürdürülemez, düzeltilmelidir. Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Ekonomik Forumu gibi örgütlere dünya genelinde yapılan protestolar kapitalizmin dünya çapında bir itirazla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bilim dünyasında da bu yönde önemli akımlar -her ne kadar ana akım iktisadın baskısı karşısında iletim kanalları kısıtlı olsa da- ortaya çıkmıştır.

Klasik ve Neoklasik iktisadın yöntem ve çözümlemelerine 19. yy'den başlamak üzere bugüne değin birçok itirazın ileri sürüldüğü görülür. Friedrich List'in "iktisadi milliyetçiliği, Yeşiller hareketi, Alman Tarihçi Okulu bunlar arasında sayılabilir. Post-Otistik İktisat misal, 2000 yılında Fransa'da bir gurup üniversite öğrencisi tarafından Le Monde

gazetesinde yayımlanan bir bildiriyle başlatılmış ve Neo- Klasik iktisat öğretisi ve bu bağlamda uygulamalara itiraz olarak geliştirilmiştir. “İktisadı Yeniden Düşünmek” (Rethinking Economics) hareketi de bu çerçevedeki bir diğeridir (Batfoulier vd., 2018:11). “Gerçek Dışı Ekonominin Sonrası” hareketi de klasik ve neo-klasik iktisadın öğretilerinin gerçek hayata uymadığı düşüncesine dayanan bir itiraz olarak karşımıza çıkmaktadır. Ertuna’nın (2010) “Yeni Bir Kapitalizme Doğru” adlı çalışmasında ele aldığı Karma Kapitalizm (karma ekonomi değil!), Vicdanlı Kapitalizm ve Vicdanlı Kapitalist akımları da dikkat çeken önemli akımlardır. Bu son üç akımın çıkış noktası ve ortaya koyduğu mesajlar Ahiliğin iktisadi yaklaşımlarını bugüne bir reçete olarak sunma çabalarına benzerlik arz etmektedir. Örneğin Karma Kapitalizm akımı, özünde, Hindu inanışlarının değerlerini kapitalizme uyarlama mahiyetindedir. Vicdanlı Kapitalizm ise Nobel Barış Ödülü sahibi bir Müslüman olan Muhammed Yunus’un geliştirdiği bir ilkeler bütünüdür. Bu ve benzeri hareketler kapitalizmin eksiklerine karşın kapitalizme endekli olarak geliştirilmiş hareketlerdir (Ertuna, 2010: 16). Fakat Ahiliğin bu noktada bir farkı olduğunu görmekteyiz: Ahilik İslam Medeniyetinin ve Türk devlet geleneğinin yüzyıllar içinde geliştirdiği ve olgunlaştırdığı, hatırı sayılır bir tecrübenin birikimi olan köklü bir kurum olarak ayrışır.

Hülasa, kapitalizmin eriştiği imkânlarla karşıtlarında oluşturduğu yenilmezlik hissi, aşılması gereken en önemli engeldir. Dolayısıyla alternatiflere ilişkin çabaların insanlığın geleceği açısından anlamı ve ehemmiyeti paha biçilmezdir. İşte Ahilik İktisadı veya prensipleri de bu çabaların en anlamlı çıkış noktalarından birisi olarak karşımızda durmaktadır.

3. Ahilik İktisadının Çağımız İktisadı İçin Sunduğu İmkânlar

Ahilik teşkilatının ortaya çıkışı ve kurumsal yapısının detaylandırılması, bu çalışmanın esas hedefini teşkil etmemektedir. Bu konuda hatırı sayılır bir literatürün vücuda geldiği zaten görülmektedir. Ayrıca çalışmada, Ahiliğin umdelerinin sistematik bir biçimde açıklanması da temel amaç değildir. Amacımız uzun bir tarihsel süreçte Osmanlı ekonomisinin işleyişinde önemli bir köşe taşı olmuş ve etkinliğini uzun bir zaman korumuş olan Ahilik teşkilatının prensiplerinin günümüz iktisadiyatına ilişkin bir çözüm olup olamayacağını ve -eğer bu mümkünse- bunun hangi araçlarla olabileceğini ortaya koymaktır. Şayet mevcudu ıslah mümkün değilse, yeniyi inşa kabiliyeti var mıdır? Bu çerçevede, Ahiliğin hem ülke hem de dünya düzleminde kullanılabilirliği üzerinde durulacaktır. Ahiliğin prensiplerinin bugüne ilişkin bir çözüm olup olamayacağı hususu kapitalizmin ehlileştirilmesi veçhesiyle ilgili olarak ifade edilmiştir. Yoksa Ahiliğe hâkim olan umdelerin insanlığın her çağda insani kabul ettiği bir mahiyete sahip olduğu, tabiri caizse “izahtan varestedir”. Kapitalizmin maddeye olan sınırsız ve şiddetli iştiağının sistem içinde sınırlanması mümkün mü? Bu sorunun cevabı Ahilik ve

benzeri alternatif tecrübelerin nasıl bir fonksiyon icra edeceğinin belirleyicisi olacaktır.

Kapitalizmin üretici odaklı, ferdiyetçi ve bölüşümde adaleti gözetmeyen yaklaşımına karşın, Ahilik hem üreticiyi hem de tüketiciyi önemseyen ve bunlar arasında dengeyi gözetken, tesanütçü bir anlayışla var olmuştur. Osmanlı ekonomisinde üretim sürecinin belirli bir kısmını teşkil ve idare etmekle birlikte sahip olduğu prensiplerin ekonomik yaşamın her safhasına uygulanabilir olduğu görülür.

Kapitalizmin bireyci, bencil başka bir ifadeyle “hodkâm”, lüks düşkününü insanı, aynı zamanda sisteme kimliğini yansıtan esas unsurdur. Şüphesiz bu Avrupa medeniyetinin uzun bir zaman içerisinde oluşturduğu kendine has insan tipidir. Avrupa’nın insanı elbette sadece bu ideal tipten ibaret değildir fakat bütün diğer tiplere nazaran sistemin belirleyici kimliği bu tip insan olmuştur. Esasen Avrupa insanı da ortaya çıkan bu insan tipinin bir biçimde dönüştürülmesi gerektiğinin farkındadır. Bunlardan Nobel Ödülü sahibi ünlü fizikçi Murray Gell-Mann’ın şu ifadesi bunun en güzel ifadelerinden birisidir: “Özellikle önemli olan bir şey, bizim kendi kültürümüzün maddi ürünlere olan iştahını nasıl sınırlayacağımız ve bunun yerine daha ruhi iştahları nasıl geçireceğimiz konusunda keşifler olacaktır” (Ertuna, 2010: 10). Daha sonra tekrar değinmek kaydıyla bir kısa misal: Ahilikte insanın mal, servet biriktirmeyi hedeflemesi anlamsız görülmüştür. Çalışmak suretiyle elde edilenin, kişisel fayda dışında amaçlarla kullanılması öğütlenmiştir. Paranın münhasıran bir gaye olarak görülmesi ahlaksız bir dünya tasavvurunun nedeni olarak telakki edilmiştir (Köksal, 2008: 140). Bu anlayışla, kazanç sahipleri geçimlerini sağlayacaklarının ötesini yardımlaşma sandıkları vasıtasıyla dağıtmayı insani bir gaye olarak görmüş ve bu yolla kazançlarından Gell-Mann’ın bahsettiği ruhi hazzı hedeflemişlerdir. Hülasa, Sadi’nin “mal ömrün huzur ve asayışı içindir, ömür mal cem’eylemek (biriktirmek) için değildir” (Durak ve Yücel, 2010: 159) sözü bu bakış tarzının özünü teşkil etmekteydi.

Görüldüğü üzere piyasanın ve kazanç elde etmenin kendisi değil, insanın ona yüklediği anlam iyiliğini veya kötülüğünü belirlemektedir. Mesela kapitalizmde de Ahilik kurumunda da müşteri kıymetlidir. Fakat müşteriye kıymet kazandıran neden birbirinden farklıdır; kapitalizmde müşteri kâr sağladığı ölçüde kıymetlidir, oysa Ahilik anlayışında “müşteri velinimettir” anlayışı egemendir.

Burada akıllara şöyle bir soru gelebilir: Kökeni yüzyıllar öncesinin koşullarından neşet eden ve yaklaşık 18. Yy. sonlarında etkinliğini kaybeden bir yapı nasıl olur da bugünün karmaşık yapısına örneklik teşkil edebilir? Üstelik Ahilik teşkilatının Osmanlı ekonomisinde hassaten bir esnaf teşkilatı olarak fonksiyon icra ettiği düşünüldüğünde! Bu sorunun cevabı aksi bir soruyla üstü kapalı verilebilir: Batı Avrupa merkezli ve Orta Çağ gibi o coğrafya için son derce zayıf bir sosyo-ekonomik dünyadan kapitalizmin ve onun kurumlarının gelişimi de

yüzyıllar içinde aşama aşama gerçekleşmemiş midir? Bu gelişimi gerçekleştiren bir eser-müessir ilişkisi olduğu düşünülürken bunun pek ala farklı zamanlarda ve farklı kültürlerde de gerçekleşebileceğini kabul etmek gerekir.

Kapitalizmi doğuran ve bugünkü merhaleye ulaştıran vetire ne ise Ahiliğin ve ona hâkim olan umdelerin de daha insani bir müesseseyi vücuda getirmesi benzer bir yolla, o nispette mümkündür. Burada esas önemli olan bugünün karmaşık iktisadi ilişkilerinin, kurumlarının tabi olacağı prensiplerin Ahilik anlam dünyasıyla şekillendirilebileceği gerçeğidir. Bunu iki biçimde gerçekleştirmek ihtimal dâhilindedir: Birincisi kapitalizmi temel kurumlarıyla kabul edip, aksayan yönlerini tamir etmek; ikincisi Ahilik kurumunun umdeleri çerçevesinde başka bir iktisat dünyası tasavvur etmek. Ahiliğin bu amaçla hareketi iki farklı biçimde olabilir: Birincisi, yukarıda bahse konu olan kapitalizm karşıtı hareketlerle organize olmak ve fikri katkı sağlamak; ikincisi ise, Ahiliğin ilkelerini başlı başına ve müstakilen belirleyici olarak esas almak. Ekonominin küreselleştiği bir dünyada geliştirilecek sistemin bütün dünyada cari olması gerektiği düşünülürken, bu çalışmanın, diğer kültürleri de dikkate alacak bir zeminde yürütülmesi mantıksal bir zorunluluk gibi gözükmemektedir. Ahilik kurumunu bu mahiyette düşünürken şunu bilmek gerekir: Ahilik soyut ve somut yönleriyle var olmuş bir harekettir. Somut yönü milli kültüre bakarken, soyut yönü farklı kültürlerde de kullanılabilecek boyutunu teşkil eder. Bu bakımdan Ahilik ilkeleriyle üniversal bir hareket olma potansiyeline sahiptir; elbette, hakkıyla tanınması ve tanıtılması kaydıyla.

Hemen belirtelim ki, Ahilik bu âlemşümül veya evrensel yaklaşımın yanında, daha küçük ölçekte, ülke ekonomisinin üretkenliğini arttırma anlamında, örneğin Türkiye'nin dünya ekonomisindeki etkinliğini arttırmak için de kullanılabilecek bir kurum olarak da düşünülebilir. Bununla kastettiğimiz Max Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizm yaklaşımının bir benzeridir. Bilindiği üzere Max Weber kapitalizmin Batı Avrupa'da gelişme göstermesini büyük oranda Protestan inancının çalışma yaşamına ilişkin telkinlerine dayandırmıştır. Bu hususun tafsilatında girmeden şunu söyleye biliriz: Her devrin, kültürün dünyayı, eşyayı, serveti vs algılama biçimi vardır. Sabri Ülgener buna iktisadi zihniyet adını vermektedir. Ülgener'in (2006) "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası" adlı eseri bu hususu derinlemesine analiz eder. Sabri Ülgener'in bu ve benzeri kıymetli çalışmalarından hareketle ve bu eserlerde ortaya konulan mantıksal silsileyi tersinden işleterek Ahilik kurumunun daha verimli ve rasyonel bir iktisat zihniyetine ulaşmanın aracı olarak kullanılabileceğini düşünmek gerekir. Ülgener çalışmalarında Ahiliği, Osmanlı ekonomisinin geri kalmasının amillerinden biri olarak görmekle beraber onun düşüncelerinin analizi aynı zamanda bugün -ve hatta o günün şartlarında- bu kurumun tam tersi bir gelişmenin de zemini olabileceği fikrini uyandırmaktadır; elbette ki Ülgener'in eleştirisi mevzuu yaptığı yönlerini elemek kaydıyla. Çünkü

Ülgener Ahilik kurumunun, Avrupa'daki iktisadi uyanışa ve kapitalist gelişmeye karşın, Osmanlı ekonomisinde içe kapanmanın, durağanlığın durağı olduğunu ileri sürmektedir. Bu, parlak ve dinamik bir dönemin peşi sıra ortaya çıkmıştır (Özveren, 2017: 29). Ülgener'in bu fikrinden hareketle aynı yapının zihniyeti ve yapıyı eski hale çevirmenin aracı olabileceği sonucuna da ulaşılabilir. Ülgener'in gerileme ve içe kapanma sonucunu doğuran amilin İslam inancı ve Türk iktisat geleneği olmadığı düşüncesini de burada belirtmek gerekir ki bu fasıl çalışmamızın sınırları dışındadır. Ancak açık olan bir şey var: Ahilik ve iktisadi gerilemeyle ilgili yorumlamanın kapitalist gelişmenin "daha ileriye" temsil ettiği ön kabulüne dayandığı hususudur. Oysa bu mantıksal bir hatadır. Bu, iktisadi, sosyal ve siyasal kurumlara doğrusalcı bir tarih anlayışıyla bakma neticesinde yaygın olarak ortaya çıkan bir sorundur; dünyadaki bütün tarihsel gelişime Avrupa merkezli bakmanın doğurduğu terkip hatası! Bu bakımdan ahilik ile kapitalizm belirli bir yapının çeşitli gelişim merhalelerini teşkil etmez; ikisi iki ayrı madde ve dünya algısıdır. Ahiliğin ve daha genel olarak Osmanlı ekonomisinin kapitalist gelişme karşısında gerileyişi sadece sistemin bozukluğundan veya tutarsızlığından değildir. Gerileme, insanın hırslarına, sınırsız kazanma isteğine daha fazla hitap eden bir sistemin, kapitalizmin, daha cazip oluşu ve diğerinin bu rekabette oyun dışı kalışı neticesidir. İki yapının da kendi mantığı içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Böyle olduğu içindir ki Osmanlı Devleti yöneticileri için Batı Avrupa'da başlayan bu yeni yapı bir ilerleme konumuna tekabül etmemekteydi (Sayar, 2009: 167-224). Ülgener aslında yaptığı çalışmalarla bu iki dünya arasında bir denge arayışı içinde olmuştur (İlgen, 2007: 5).

Ahilik sahip olduğu düsturlar ile bugünkü manada bir kapitalist gelişimin önünde engel teşkil etmiş olmakla beraber, kapitalizmin gelinen noktada insanlık için en iyiyi teşkil ettiğini de elbette söyleyemeyiz. İki sistemin temelinde inildiğinde esaslı farklılıkların olduğu görülür. Örneğin; işçi işveren ilişkileri, tüketici hakları, sermaye birikimi, bölüşüm, üretilecek mal miktarı, rekabet gibi hususlarda önemli farklılıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla kapitalizmin yeniden organizasyonu veya yeni bir sistem tasavvuru bu hususlarda oldukça uzun soluklu çalışmaları gerektirir. Öte yandan Ahilik, ülke bazında maddi üretimin arttırılması, verimli hale getirilmesi ve çalışma ahlakına ilişkin olumlu bir dönüşümün sağlanması açısından önemli bir felsefi kaynak olarak durmaktadır. Çünkü sadece sathi olarak bir müessesenin, sistemin alınması başarıyı garanti etmemektedir. Osmanlı döneminden günümüze kapitalist sistemin bünyeye yerleşmesi sürecinde kurumlar ve yasal düzenlemeler ikmal edilirken beşerî ve kültürel uyum boyutunun ihmal edildiği görülür. Nitekim, İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde uygulanan "Milli İktisat Siyaseti" ile hatırı sayılır bir yerli zengin zümre teşkil edilmişken, bu kesimin kazançlarını sanayileşme yerine spekülatif kazançlara yönlendirdiği ve bu nedenle devlet eliyle bir burjuva oluşturma çabasının beklenen neticeyi vermediği görülür. Cumhuriyet döneminde de özel

kesimin benzer bir eğilim içinde olduğu görülür. Örneğin 1923-1929 yıllarını kapsayan liberal dönemde özel sektörün devletin desteğine rağmen kolay kazanç yollarını tercih ettiği ve bir girişimcilik kültürü gerektiren sanayi yatırımlarına istenilen düzeyde yönelmediği döneme ilişkin verilerle tespit edilebilir (Şahin, 2016). Oluşturulan kurumların ve uygulanan hukuki çerçevenin benzerliğine karşın kimi ülkelerin iktisadi faaliyetlerde gelişmiş ülkelere nazaran daha iyi sonuçlar elde edememesi iktisadi faaliyetleri kuşatan iktisadi zihniyetin ve kültürün bir sonucudur bir yönüyle. Kapitalizm sadece görünen yapısıyla değil, bu yapıyla bütünlük arz eden insan unsuruyla vücut bulmuştur (Ülgener, 2006: 4-5). Piyasa ekonomisi içinde sağlanan teşviklere ve çabalara rağmen bugün hala istenilen aşamaya gelinememiş olması bize işin kültür ve inanç boyutunun önemini göstermektedir. İşte Ahilik bu kültürel dönüşümün bir etkili kanalı veya tezgâhı olabilir. Bu bakımdan Ahilik, kapitalizmin biçimlendirdiği ve sisteme işlerliğini sağlayan homo economicus insanına karşı Türk iktisadına ihtiyaç duyduğu kültürel ve manevi temelleri sağlayabilecek bir birikimdir. Elbette ki bu birikim çağın şartlarına uyarlanabildiği ölçüde! İktisadi yaşamın verimliliğine gerekli zihniyet ve motivasyonu sağlamanın ötesinde bu faaliyetlerin insan ve toplum yaşamında makul bir konuma yerleşmesi için de Ahilik prensipleri dikkate değerdir. Cipolla (2012:116-117) teknik gelişmenin insani değerlerle birleştirilmemesinin insanlık için büyük bir tehlike olduğunu, insanlığın zenginlikler içinde kendini kaybettiğini ve kaynaklarını kaliteden çok sayıya endeksli olarak kullanıldığını ifade ediyor. Aslında kapitalizmin ince bir tarifi. Adeta Ahiliğin idealize ettiği anlayışın tam tersine bir dünya.

4. Sonuç

Tahlil ve tespitlerden hareketle ulaşılabilecek sonuç ve önerileri bir dizi olarak şöyle sıralayabiliriz:

-Kapitalizm mevcut haliyle sürdürülemez bir sistemdir ve önemli sorunlar içermektedir. İnsanlık için varılacak son merhale değildir. Ahilik, kapitalizmin sorunlu yapısının dönüştürülmesinde veya yeni bir sistemin vücuda getirilmesinde önemli bir bilgi ve tecrübe birikimi sunmaktadır.

-Ahiliğin iktisadi çözümleri hem küresel hem de yerel düzeyde kullanılabilir bir değerdir.

-Ahiliğin dayanışmayı, müşteri memnuniyetini, toplumsal faydayı esas alan; israfa, yıkıcı rekabete, adaletsiz bir gelir dağılımına karşı çıkan ve iktisadi faaliyeti insanın hizmetinde gören anlayışı ve iş ahlakı bugünün iktisadi sorunlarına dair önemli çözümler sunmaktadır.

-Ahiliğin etkin olduğu dönemdeki iktisadi döngüye dair geliştirdiği umdelerin bugüne dair sorunlar ve iktisadi işleyiş bağlamında yeniden elden geçirilmesi yeni iktisadi faaliyetlere teşmil edilmesi gerekir. Örneğin, Ahilik düşüncesinin bugünün önemli bir hususu olan patent hakları konusunda ne söylediğinin düşünülmesi ve tartışılması gerekiyor.

Bu bağlamda hem kapitalist bir çıkarılıktta olmayan hem de bir ürün geliştirenin makul dairede korunmasına ilişkin “ahice” bir bakışın ortaya konulması gerekir ki bunun uzun soluklu çalıştayların, konferansların, araştırmaların sonucu elde edilmesi mümkün olacaktır. Örneğın ilaç endüstrisindeki patent hususunun ne derece insancıl olduğu çok uzun zamandır tartışma konusudur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür: Haksız rekabet, ticaret şirketleri, yatırım sermayesi desteği, sermaye piyasaları gibi kavramlar bu meyanda sayılabilir. Ahilik faal olduğu devirlerde bu ve benzeri bazı iktisadi araçlarla, kurumlarla muhatap olmamıştır elbette. Fakat mümkündür ki sahip olduğu umdeler bu iktisadi kurum ve işleyişlere bugüne dair işaretler içerir.

-Ahilik kurumunun bu sahip olduğu olumlu yönlerine karşın iktisaden bazı olumsuzlukları da taşıyıcı bir işlevinin olduğu unutulmamalıdır.

-Ahilik iktisadi düşüncesi günümüzde kapitalizme karşı geliştirilen uluslararası diğer hareketlerle entegre olarak da gündeme getirilmeli ve bu çerçevedeki çalışma gruplarıyla irtibat sağlanmalıdır.

-Yapılan alışmalar eğitimden sanata, inançtan kültüre kadar her minvalde yer bulmalı ve en azından yerel düzeyde iktisadi düşüncenin daha dinamik, daha motive olmuş bir düzleme çekilmesini teminde kullanılmalıdır.

-Ahilik düsturları yapılacak alıştay ve benzeri zeminlerde çok yönlü katılım sağlanmak suretiyle tıpkı ISO standartları gibi sürekli işlenmelidir. Bu amaçla farlı iş kollarından çalışma grupları vücuda getirilmeli ve her iktisadi faaliyete göre standardize edilmelidir.

Hülasa, Ahilik Kurumu sadece tarihte kalan bir hatıra değil, işığı bugünlere kadar sızan engin bir tecrübedir.

KAYNAKÇA

Alptekin, M. (2016). Kapitalizmin ortaya ıkışı: Jeo-kültürel yaklaşım. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (10), 231-241.

Batifoulier, P., Bernard, C., Olivier, F., Sophie, J., Agnes, L., Thomas, L., Andre, O. ve Bruno T. (2018). Hepsi aynı Őeyisöyleyecekse bu kadar çok iktisatçıya ne gerek var?: Çoksesli bir iktisat için manifesto (ev: ınla Akdere). İletifim Yayınevi.

Buğra, A. (2001). İktisatçılar ve insanlar: Bir yöntem alışması. İletifim Yayınları.

Cipolla, C.M. (2012). Dünya nüfusunun iktisat tarihi. Ötüken

Demir, Ö. (1995). İktisat ve yöntem. İz Yayıncılık.

Dobb, M. (1981). Kapitalizm sosyalizm azgelişmiş ölkeler ve iktisadi kalkınma (ev: Mehmet Selik). SBF Yayınları.

Durak, İ. ve Yücel, A. (2010). Ahiliğin sosyo-ekonomik etkileri ve günümüze yansımaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C 15, S 2, s. 151-168.

Ertuna, Ö. (2010). Yeni bir kapitalizme doğru. Muhasebe ve Finans Dergisi, 45, 6-18.

Huberman, L. (1946). Man's worldly goods: The story of the wealth of nations. Victor Gollancz.

İlgen, A. (2007). Yorumlayıcı anlama ile nedensel açıklamanın sınırlarında ufkumuza düşen bir aydınlık: Sabri F. Ülgener. Türk Yurdu, 238, 1-10. https://www.turkyurdu.com.tr/_yazdir.php?id=3647 (E.T: 19.10.2020).

Kar, B. B. (2020). Thorstein veblen düşüncesinde kapitalizmin ahlaki sorunları. İş Ahlakı Dergisi, C 13, S 1, s. 1-34.

Köksal, F. (2008). Ahi evran ve ahilik. Kırşehir Valiliği Kültür Yayınları.

Özveren, E. (2017). "İster istemez karşılaştırmalı ve dışa bağımlı iktisadi düşünce tarihimiz. M.E. Özgür, A. Duman, A. Y. Kaya (Der.), Türkiye'de iktisadi düşünce. İletişim yayınları, s.13-48.

Polanyi, K. (2001). The great transformation: The political and economic origins of our time. Beacon Press.

Sayar, A. G. (2009). Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması. Ötüken Neşriyat.

Stiglitz, E. J. (2002). Globalization and its discontent. W.W. Norton& Company.

Şahin, H. (2016). Türkiye ekonomisi. Ezgi Kitabevi.

Ülgener, S. (2006). İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası. Derin Yayınları.

Wallerstein, I. (1996). Historical capitalism with capitalist civilization. Verso.

<http://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.10.2020)